

גישות בקריאת מקצת מעשי התורה

ברשימה זה אדון במאמר "עיונים במגילת מקצת מעשי התורה ועולמה: הלכה, תאולוגיה, לשון ולוח¹". מאת מנחם קיסטנר, המוזכר בספר "זיכרון ונשייה - סודן של מגילות מדבר יהודה"²: "קיסטר מסתייג מנחרצות הזיהוי בין כותבי המגילה לצדוקים, וטוען שאין באיגרת משום עדות לטענה שייסודה של הכת קשור ישירות במאבק השושלת של בני צדוק עם הממסד החשמונאי, ושאינן בה כפירה בלגיטימיות של שלטון שושלת בית חשמונאי (עמוד 323)".

עמדתו של קיסטר בטיעון זה מתבססת על "שתיקתן.. של מגילות קומראן שאינן עוסקות בלגיטימיות של הכהונה הגדולה או של המלכות". קיסטר כורך בטיעון זה כהונה גדולה ומלכות יחד; בתולדות ישראל, קיים הבדל עצום בין כהונה גדולה לבין מלכות. מדובר במוסדות שונים לגמרי, שמקור הלגיטימיות שלהם שונה לחלוטין. משרת הכהונה הגדולה עתיקה יותר ממשרת המלך שהופיעה בתולדות ישראל רק בימי שאול המלך. לעומת זאת, תפקיד הכהנים התחיל הרבה יותר מוקדם. אם נקבל אם המסורת, שכתובה במקרא, התפקיד הזה עוד התחיל במדבר סיני והוא הוענק על ידי אלוהים לאהרון ולבניו. משפחת צדוק, שהתייחסה לאהרון, ראתה את עצמה כבעלי "שטר בעלת" אלוהי על תפקיד הכהונה, לאחר שנגזל ממנה על ידי אנטיוכוס הרביעי ומשתפי הפעולה שלו בירושלים.

כאשר אני חוזר וקורא את מה שכתבתי עד כה, עולה בי המחשבה שבלי שמאמרו של קיסטר יהיה פתוח בפני הקורא, לא יוכל הקורא להבין כלל על מה אני מדבר. אם כך, אבקש להתחיל מחדש: ההתחלה הייתה בפיצוץ גרעיני. כשמתרחש פיצוץ גרעיני נותרות אחריו עדויות רבות להתרחשותו. הפיצוץ הגרעיני שאני מדבר בו חל בשנת 172 לפנה"ס כשהודח הכהן הגדול חוניו השלישי ממשרתו. חוניו השלישי היה מבית צדוק שממנו יצאו הכהנים הגדולים מאז ימי שלמה המלך. לפי יוספוס, ברח חוניו למצרים ובנה שם בית מקדש חלופי הידוע בשם 'מקדש חוניו'. בית מקדש חלופי זה, תפקד עד לאחר חורבן הבית השני בירושלים בשנת 70 לספירה, אז נסגר במצוות הרומאים שחששו שהוא יהווה מוקד לתסיסה נגדם.³

בספר מקבים ב' מסופר שבונה 'מקדש חוניו' היה בנו של חוניו השלישי – הלוא הוא חוניו הרביעי. טענה זו היא לא עניין פעוט, כיוון שחוניו השלישי היה משוח לכהונה בירושלים ואילו בנו חוניו הרביעי, שהיה יורשו החוקי בכהונה, עדיין לא קיבל את המשיחה. לעובדה זו יש משקל עבור מי שמפקפק בקדושת מקדש חוניו במצרים. אני

¹ תרביץ כרך 68 חוברת ג עמודים 317 - 372,

² "זיכרון ונשייה - סודן של מגילות מדבר יהודה" מאת רחל אליאור, עמ' 81

³ קיומו של המקדש הוא איפוא עובדה מוכחת, ומיקומו של המקדש בהליופוליס מצרים ידוע.

מעדיף את הגרסה ששחוניו השלישי היה זה שבנה את המקדש בהליופוליס.⁴ לאחר הניצחון במרד, השתלטה משפחת החשמונאי גם על תפקיד הכהן הגדול והיה לה אינטרס להפחית ממעמדו של מקדש חוניו. חוניו השלישי היה הסמכות ההלכתית החשובה ביותר בעם היהודי וגם בנו חוניו הרביעי היה בעל ידע רב בהלכה היהודית, על אף שלא זכה להימשח ככהן גדול בירושלים. מעמדם של חוניו האב ושל חוניו הבן בעם היהודי אפשרו להם לבנות בית מקדש מחוץ לירושלים ולנטוש אותה. כשאדון בהמשך המאמר באיגרת מקצת מעשי התורה, אחזור לנקודה זו.

מדוע אני קורא לגרוש חוניו השלישי ולבנות מקדש חוניו במצרים בשם פיצוץ גרעיני? כיוון שאירועים דומים בדתות אחרות גרמו להפיכות, למלחמות רבות ולשפיכות דמים. בשנת 1517 לספירה, פרסם מרטין לותר מסמך ובו 95 תזות שכופרות במעמדו של האפיפיור ובסמכות הכנסייה הקתולית. הוא גרם לקרע בקהילת הנוצרים ולכמאתיים שנה של מלחמות דת ברחבי אירופה. רציחתו של עלי בן אבי טאלב, החליף הרביעי, הביאה בעקבותיה למלחמה ולקרע בעולם האיסלמי בין הסונה לשיעה שנמשכים עד היום. אך אין צורך להרחיק לכת, המחלוקת בין הצדוקים לבין סיעות אחרות בעם היהודי נמשכה עד לחורבן. בשנת 67 לספירה, לאחר תחילת המרד הגדול ברומאים, ביטלו הקנאים את מוסד מינוי הכהן הגדול ששרר מאז ימי הורדוס ובחרו בכהן הגדול לפי הגרלה. הנבחר, פנחס בן שמואל מכפר חבתא היה למרבה הפליאה צדוקי. במאמרו "הקנאים"⁵, מזכיר מנחם שטרן חוקרים נוספים שסבורים שמינוי זה "השיב את תפארתה של הכהונה הגדולה לקדמותה". שיטת ההגרלה שהשתמשו בה הקנאים מוסרת את ההכרעה לידי אלוהים. מתודה זו מזכירה מאוד את שיטתם של הצדוקים בפסיקה ההלכתית⁶, כאשר פנו לאלוהים והשתמשו בנצנוץ אבני החושן כדי לפרש את רצון האל, בשעה שהובאה לפתחם בעיה הלכתית שכתבי הקודש לא נתנו לה תשובה מפורשת.

בשנת 172 לפנה"ס התרחש מגה אירוע בתולדות הדת היהודית. מבחינה הלכתית, הדף הפיצוץ משנת 172 לפנה"ס הורגש בירושלים גם כ-250 שנה לאחר מכן, והיה מבין הגורמים למערבולת החברתית ולחורבן הבית השני.

בדומה לפיצוץ גרעיני, מגה אירוע משאיר אחריו עקבות. גירוש חוניו השלישי אירע כשעם היהודי היה עדיין מועט ולא חשוב, וכשירושלים לא נחשבה לעיר חשובה. הדחתו לא גרמה לזעזועים טקטוניים בעולם שהקיף את ישראל, ולכן לא השאירה כמעט שום שריד. מרבית ההיסטוריונים של תולדות העם היהודי מזכירים אותו כלאחר יד. עם זאת, מגילות קומראן הן השרידים האותנטיים ביותר של הפיצוץ.

⁴ דיון מפורט בנקודה זו מצוי במאמרו של מנחם שטרן "מותו של חוניו השלישי" בספרו "מחקרים בתולדות ישראל בימי הבית השני".

⁵ המאמר "הקנאים" בתוך "מחקרים בתולדות ישראל בימי הבית השני" עמוד 288.

⁶ ראה מאמרי "ברכיהו ליפשיץ בורח מבשורה" באתר זה.

קיסטר לא האמין בהדי פיצוצים; הוא האמין בקריאה שיטתית של הטקסט והסקת מסקנות ממנו. "זוסמן⁷ העלה על סדר היום של המחקר את שאלת המסקנות הכוללות שיש להסיק מתוך 'מקצת מעשי התורה' המנויים במגילה זו: "כלום יש לזהות את השיטה ההלכתית המיוצגת באיגרת, ושיטת ההלכתית של כת מדבר יהודה, עם השיטה הצדוקית? כלום פירוש הדבר שהאיסיים היו אגף של תנועה צדוקית רחבה יותר?" (עמוד 326). אגב, זוסמן השיב בחיוב על שאלה זו.

קיסטר, לצער, נאלץ כנראה להסכים עם ניתוחו של זוסמן אודות "במקצת מעשי התורה": "מצויות שתי הלכות הדומות באופן מפתיע בתוכן ובניסוחן למצוי בשם צדוקים בספרות התלמודית: דין העוסקים בפרה אדומה וניצוק" (עמוד 327).

אך אדם כמו קיסטר לא יוותר בלי מאבק; לפי דעתו "הלכתם של הצדוקים וזו של 'מקצת מעשי התורה', אינה אלא הלכה לא פרושית". לדעת קיסטר, מדובר ביד המקרה. שתי כתות לא קשורות – כת מדבר יהודה והצדוקים, מחזיקות במקרה באותה עמדה הלכתית שהיא עמדה לא פרושית. נפלאה היא יד המקרה. ומסכם קיסטר: "ברם, מיעוט החומר שהשוואתו בטוחה אינו מוכיח דבר, שכן בידנו מעט חומר על הלכתם של הצדוקים בכלל".

כל המתעניין במסורת ישראל, יודע שהידע שלנו על ההלכה של הצדוקים מועט ביותר. עד לתגליות מדבר יהודה, כל הידע על הצדוקים הגיע ברובו מאזכורים שונים ומעטים שלהם במשנה, אותו ספר שנכתב על ידי ברי הפלוגתא המרים ביותר שלהם.

כפי שאתאר בהמשך המאמר, דווקא מגילות מדבר יהודה מספרות רבות על הצדוקים ועל השקפת עולמם, שהייתה מאוד שונה מזו של יורשיהם בהנהגה הרוחנית של העם היהודי, שבהמשך חיברו את המשנה. האסטרטגיה של קיסטר לא ברורה: מדוע הוא נכנס לפינה הזו של ההשוואה אם הוא יודע מעט על ההלכה הצדוקית? ואם כבר נכנס לנושא זה, מדוע לא כתב בהגינות שהוא נאלץ להסכים עם גרוסמן? בחינת ההלכות באיגרת מעלה שהן זהות להלכה הצדוקית. כך שאם אנו בוחרים במתודה של השוואת הלכות, אזי הידע שמספקת לנו האיגרת תומך בהשערה שכת מדבר יהודה היא חלק מהתנועה הצדוקית.

אני מניח שקיסטר חש שהוא במצוקה ושהוא נדרש להסביר לנו מדוע הוא מתעקש על המתודה של השוואת הלכות. ננסה לעקוב אחרי השתלשלות הטעון לפרטיו (עמודים 325-330):

"זוסמן העלה על סדר היום של המחקר את שאלת המסקנות הכוללות שיש להסיק מן 'מקצת מעשי התורה' המנויים במגילה זו: כלום יש לזהות את השיטה ההלכתית המיוצגת באיגרת על השיטה הצדוקית? כלום פירוש הדבר שהאיסיים היו אגף של תנועה צדוקית רחבה יותר? ... עצם השאלה מתבססת על ההכרה שבתודעתם של בני הבית השני היו שלושה זרמים עיקריים (פרושים, צדוקים ואיסיים אצל יוספוס; אפרים, מנשה ויהודה בכתבי כת מדבר יהודה)"

בנקודה זו מפנה אותנו קיסטר למאמרו של דוד פלוסר "פרושים צדוקים ואיסיים בפשר נחום"; חולשת הנחה זו נחשפת מיד כשפותחים את מאמרו של פלוסר. מאמר זה נכתב ב-1970 ואילו מאמרו של קיסטר נכתב כ-29 שנים אחריו. כשפלוסר כתב את מאמרו רוב החומר של מגילות יהודה היה חסוי והמתין להתפרסם. בשנת 1999

⁷ יעקב זוסמן "חקר תולדות ההלכה ומגילות מדבר יהודה: הרהורים תלמודיים ראשונים לאור מגילת 'מקצת מעשי התורה', תרביץ נט(א-ב) : 11-76

התפרסמו כבר רוב המגילות וקטעיהן. פלוסר כנראה לא ידע על קיומן של קטעים מספר יובלים וספר חנוך בין קטעי המגילה. המגילה שבה התרכז פלוסר הייתה פשר נחום. פלוסר קבע שפשר נחום "נכתב בוודאי אחרי הכבוש הרומי שבימי פומפיוס" – מן הסתם לאחר שנת 63 לפנה"ס. 'מקצת מעשי התורה' נכתבה בין 50 ל-100 שנים לפני אירוע זה ואילו יוספוס עצמו כתב כמאה שנים אחרי פשר נחום. אי אפשר להסיק כלום על "ההכרה שבתודעתם" של אלו שחיו בתקופת כתיבת מ'קצת מעשי התורה' להכרה של אלו שחיו בתקופת 'פשר נחום'. החל מהתקופה שבה לקחו לעצמם החשמונאים גם את תפקיד הכהן הגדול, השתנו בעם היהודי המצב החברתי והמצב האמוני. אני מוצא שסביר להניח כי לקיחת הכהונה על ידי החשמונאים הביאה בעם היהודי לתהליך שינוי של הדת היהודית, כך שעיקריה והלכותיה לא יסתרו את המצב החדש שבו הכהן הגדול אינו מבית צדוק. מצד שני, ספר חנוך וספר היובלים ששרידיהם התגלו בין קטעי המגילות מספקים עדות לכך שאחד מעיקרי האמונה הצדוקית הבסיסים יחייב סדר שבו הכהונה חייבת להיות בידי בני משפחת צדוק.

לאחר שקיבל קיסטר ללא פקפוק את ההנחה שבתודעתם של כותבי האיגרת מאמצע המאה השנייה לפני הספירה חרותה תבנית עתידית של החברה היהודית מאה שנה קדימה, מחליט קיסטר לזנוח את ההסתמכות על הטקסט ולפנות לניתוח תיאולוגי.

(עמוד 325) "לענין קווי הגבול ההלכתיים בין הכתות: אין פירוש הדבר שלא היה רכיב תאולוגי ואידיאולוגי למאבק בין הזרמים. אי אפשר להתעלם מן העדות הנמצאת באבות דרבי נתן ... שחיבור יהודי נוצרי קדום מקיים בוודאות את היותה מסורת מתקופת התנאים. לפי מסורת זו פרשו הצדוקים מן העם בשל מחלוקת בדבר תחיית המתים באומרם ... ' אילו הייתם יודעים שתחיית המתים מתן שכרם של צדיקים לעתיד לבוא, היו אומרים כן? הלכו ופרשו להם. נמצא שכבר בתקופה יחסית קדומה (בתקופה התנאית) היו חוגים ומסורות שתלו את התפלגות הצדוקים בסיבות תאולוגיות. לכאן מצטרפת עדותו של יוספוס שהמחלוקת בין הכתות היא בענייני אמונות ודעות, ועדות האוונגליונים ו'מעשי השליחים' על מחלוקות עזות בעניינים תאולוגיים שעמדו ביסוד המאבק בין הכתות, עדויות שאפשר היה לכאורה לפטור בטענה שחיבורים אלו נכתבו לקוראים שאינם יהודים, אולם בהצטברותן ובהצטרפן למסורת שבאבות דר' נתן ולמסורת היהודית נוצרית היתה נכונות להדגיש את הגורם התאולוגי בפילוג הכתות.

אולם, בדרך כלל היה הרכיב התאולוגי והאידיאולוגי משני בחשיבותו, הן להגדרתו העצמית של הזרם, והן לפולמוס עם מתנגדיו: בדין טוען זוסמן שכל העדויות מפולמוסיהם של אנשי קומאראן נגד שאר ישראל (ובעיקר נגד הפרושים מתמקדות בשמירת מצוות התורה, ולא בבעיות אמונה, ושהמחלוקת ההלכתית היא המפתח להתפלגות הזרמים".

המהלך ההיסטורי האמתי היה כמובן אחר – מקורה של המחלוקת היה פוליטי; סילוק הכהן הגדול ומשפחתו מתפקידו. אחרי הפוליטיקה הגיעה גם אידאולוגיה. האידיאולוגיה המקורית העניקה את התפקיד לעולמי עולמים לבית צדוק. האזורפטורים היו חייבים ליצר אידיאולוגיה חדשה שבה לבית צדוק אין כל תפקיד. האידיאולוגיה המקורית של העם היהודי חייבת לכלול טעונים ספורים ואגדות שמצדיקות את מעמדו של בית צדוק.

הטעון הארוך שצוטט מקיסטר מדגים כמה שגוי היה הלך מחשבתו. הוא הסתמך על חיבורים כמו אבות דרבי נתן וכתבי האוונגליים, שבמקרה הטוב נכתבו רק במאה הראשונה והשנייה לספירה. על פי מיטב ידיעתי, אין לנו שום

ממצא ממשי (פיסת קלף או פפירוס) של מסמכים אלו, אשר יכולים לאשש קביעה זו. איש לא יודע לאישורה מתי נכתבו מסמכים אלו ובידי מי. ברורה לחלוטין גם ההנחה, שלכותבים אלו היה אינטרס לגלגל את פרשיית המרד בכוהנים הצדוקים אל תהום הנשייה. הייתה זו מזימה שצלחה במשך דורות רבים עד שבשנת 1947 עז, שנשלחה כנראה בידי אלוהים, בחרה לחפש את מזונה בתוך מערה בקומראן.

לאותה מזימה מצטרף גם קיסטר. הוא מבקש להמעיט בחשיבותן למחקר של איגרות מדבר יהודה ולהבנה שלנו בהיסטוריה של היהדות. הוא כולא את מחשבתו ודמיונו בכתבים עתיקים שחוברו על ידי יורשי הפרושים במהלך אלפי השנים שחלפו מאז המרד. אסטרטגיה זו הייתה תקפה המון שנים, אך כיום היא לא תקפה, כי ברשותנו אוצר של מחשבת ישראל שהוא קדום הרבה יותר מכתביהם של התנאים, האמוראים, הרבנים והמקובלים וכמובן גם עדויות מן האוונגליון הנוצרי. כדי להבין את תולדות הדת היהודית, אנו חייבים להינתק ממסורת העבר ומיראת הכבוד למה שאנחנו מכנים "ארון הספרים היהודי", ולהתחיל להעריך את המסורת היהודית הקדומה לפי מה שמספרים ורומזים לנו המגילות עצמן והידע ההיסטורי שלנו.

במאמרים הבאים אני אמשיך לסקור את דמותה של הדת היהודית לפי עדויות המגילות עצמן. בכרך ה-39 של תגליות מדבר יהודה⁸ הראה עמנואל טוב שרוב הטקסטים שהתגלו אינם מקראיים. בין הטקסטים שהתגלו היו כאלו ששייכים לספר חנוך ולספר היובלים.

ספרים אלו נחשבו במשך הדורות לספרים 'חיצוניים' כאלו שלא נכנסו אל 'המסורה' ודעות שונות ביקשו לתארך אותם לאלף הראשון של הספירה. גילוי שרידיהם בין אגרות מדבר יהודה משדרג את מעמדם, את עתיקותם ואת חשיבותם למסורת היהודית הקדומה. יש לקרוא אותם במנותק מן הטקסטים שזכו במקום כבוד בארון הספרים היהודי (אותם טקסטים שמפרים ומכוונים את מחשבתו של קיסטר), ולהבין שהם יהודיים לא פחות מספרי המקרא.

במרכז עומד חנוך – אדם בן הדור השביעי לבריאה, שקיבל לידייו את חוכמת היקום ואת ההלכה היהודית והעביר אותן הלאה. שלשלת הקבלה הידועה שעליה מסתמכת כידוע התורה שבע"פ⁹ ("משה קיבל תורה מסיני, ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים, והנביאים מסרוה לאנשי הכנסת הגדולה") לא מתחילה במשה, אלא באברהם שקיבל לידייו את החוכמה וההלכה האלוהית והעבירה הלאה. למשה תפקיד משני מאוד בשלשלת ההיווצרות של העם היהודי. עובדה זו מעלה על הדעת את ההשערה, שדמותו של משה, שהייתה אולי עתיקה, שודרגה מאוד בתקופה שלאחר חורבן הבית הצדוקי כדי ליצור תאולוגיה מתחרה לתאולוגיה הצדוקית שהוגלתה מארצה. עיון בחמשת חומשי התורה מעלה לא מעט עקבות ועדויות לתזה זו.

Discoveries In The Jusean Desert, 39, page 370 ⁸

⁹ חנוך אלבק. מבוא למשנה עמוד 24

אמשיך לדון במשה ובירושלים במאמרים הבאים, אך ברצוני לסיים בקטע מן המגילה ובכך גם להראות כיצד האפשרות של הנחת "הפיצוץ" והניסיון להבין את הכתבים, תוך התייחסות לתקופתם ההיסטורית, מכוונת את מחשבתנו לפרשנויות אחרות של הכתוב.

חלק ב' של המגילה פסוק 59- (עמוד 367) "כי ירושלים היא מחנה הקודש והיא המקום שבחר בו מכל שבטי ישראל כי ירושלים היא ראש מחנות ישראל".

חלק ג של המגילה פסוק 6 - (עמוד 369) "ואף כתוב בספר מושה שלא תביא תועבה אל ביתה כי התועבה שנואה היא, ואתם יודעים שפרשנו מרוב העם ומכל טימאתם ומהתערב בדברים האלה.."

גם ירושלים וגם ספר מושה (אנחנו מכירים ספר כזה?) מוזכרים בו. לכאורה, זו סתירה למה שאני כותב, אך אם נזכור את הנסיבות ההיסטוריות ואת "הפיצוץ", יתחוורו פני הדברים. הדחת חנוך השלישי הביאה לפיצול העדה הצדוקית. חלק ממנה ברח למצרים והקים בה בית מקדש מתחרה לזה שבירושלים. חלק אחר בחר להישאר בירושלים (למשל יאסון הכוהן, שהגיע במקומו של חנוך השלישי) וחלק אחר בחר להימלט למדבר. אותם אלו שבחרו במדבר מאמינים, בניגוד לחנוך השלישי, בחשיבותה של ירושלים. הם גם מוכנים להודות בחשיבות מעמדו של ספר משה, ולהשתמש בו כדי להצדיק את פרישתם אל המדבר. בתודעת כותב המגילה מאמצע המאה שניה לפני הספירה, אפרים מנשה ויהודה אינם פרושים צדוקים ואיסיים, אלא צדוקים במצרים, צדוקים בירושלים וצדוקים במדבר יהודה.